

אוניברסיטת בר-אילן

תואר שני, MA
הפקולטה למשפטים

מושג הצדק

תורת המשפט

תוכן עניינים

3	מבוא – מושגי יסוד בסיסיים.....
3	מעשה צודק וכלל צודק.....
3	צדק חלוקתי וצדק מתקן.....
3	צדק בין הבריות וצדק חברתי.....
4	מעשה החלוקה וחלוקה בפועל.....
5	צדק צורני.....
5	העיקרון האריסטוטלי.....
5	צורניות.....
5	רציונאליות.....
6	לגיטימיות החלוקה – מדוע לחלק?.....
7	רולס ונזיק על צדק צורני.....
7	תפקיד עקרונות הצדק.....
7	התיאוריה של רולס.....
7	הביקורת של נזיק על התיאוריה של רולס.....
8	צדק נוהלי – התיאוריה של רולס.....
9	הביקורת של רולס על אריסטו.....
9	צדק היסטורי – התיאוריה של נזיק.....
9	הביקורת של נזיק על אריסטו.....
10	התיאוריה של נזיק – מכל אחד, אם ברצונו לתת ולכל אחד, אם רוצים לתת לו.....
11	תורתו של רולס.....
11	הרעיון המרכזי.....
12	המצב ההתחלי.....
12	תפקיד המצב ההתחלי.....
12	נתונים טבעיים ותנאים חברתיים אינם רלוונטיים לשאלות של צדק.....
12	אין לגזור עקרונות על פי מידתו של המקרה הבודד.....
12	ההשקפה על טיבו של הטוב אסור שתהיה לה השפעה על עקרונות הצדק.....
12	בני האדם במצב ההתחלי הם שווים.....
13	אין מקום לחרטה על החלטות שנתקבלו במצב ההתחלי.....
13	מגוון העקרונות החלופיים הוא מוגבל.....
13	רציונאליות האנשים במצב ההתחלי.....
13	לאנשים רציונאליים תוכניות חיים ארוכות טווח.....
13	אנשים רציונאליים רוצים בטובין ראשוניים.....
14	אנשים רציונאליים משתמשים בתורת קבלת החלטות.....
14	שיקול דעתם של האנשים במצב ההתחלי.....
14	הטיעון לטובת אי-השוויון.....
14	כיצד מתקבלת החלטה במצב ההתחלי.....
14	כלל המקסימין.....
15	כלל המקסימקס.....
16	עקרונות הצדק של רולס.....
16	עקרון החירות.....
16	עקרון החלוקה הצודקת של טובין כלכליים-חברתיים.....
17	ביקורת תורת התועלתיות על תורת הצדק של רולס.....
19	ביקורתו של נזיק על תורתו של רולס.....
19	המצב ההתחלי אינו יכול להוביל לעקרונות צדק נכונים.....
19	צדק ומתנות הטבע.....
19	עיקרון הפרשיות והאדם כתכלית.....
20	תורת הזכאות של נזיק.....

מבוא – מושגי יסוד בסיסיים

מעשה צדק וכלל צדק

שמות התואר "צדק" ו"בלתי צדק" מיוחסים להערכה של החלטות ומעשים בתחום היחסים שבין אדם לחברו, וכן הערכה של כללים וחוקים לפיהם נוהגים חברות של בני-אדם ומוסדותיהם.

שאלות של צדק עולות כאשר מדובר בתביעות של אנשים כלפי אנשים אחרים; כאשר אנו אומרים שאדם נהג כלפי אדם אחר באופן בלתי צדק, הרי שהוא ביצע מעשה שהיה בלתי הוגן, שפגע באדם האחר למרות שלא היה מגיע לו. וכאשר אנו אומרים שאדם נהג בצדק כלפי אדם אחר, הרי שהשיב לו כגמולו ונתן לו את המגיע לו ומה שהיה ראוי לו.

באשר לכללים וחוקים לפיהם נוהגים חברות ומוסדות, אנו מבחינים **בין הצדק של הכלל ובין הצדק שבשימוש בכלל**;

1. חוק או כלל צדק או בלתי צדק
2. אכיפה צודקת או בלתי צודקת של חוק, כלומר, שימוש צדק או בלתי צדק בכלל

כך למעשה, בעניין צדק של כללים וחוקים ישנם כמה צירופים אפשריים; כלל צדק ושימוש צדק בו, כלל צדק ושימוש בלתי צדק בו, שימוש בלתי צדק בכלל בלתי צדק. עיקר דיוננו נסב על הצדק של כללים וחוקים.

צדק חלוקתי וצדק מתקן

משדן אריסטו במושג הצדק, הוא הבחין בין צדק שבחלוקה, המכונה צדק חלוקתי ובין צדק מתקן. כאשר עיקר דיוננו נסב על שאלות של צדק חלוקתי. **גניבה, שוד, פגיעה גופית, מרמה, אי-כיבוד חוזים** – כל אלו הם דוגמאות לסיטואציות המעוררות בעיות של **צדק מתקן**. ואנו מצפים ממוסדות המדינה העוסקים בשיטור, שיפוט וענישה לנהוג בצדק שהוא הצדק המתקן.

צדק בין חבריות וצדק חברתי

צדק חברתי מאפיין את החברה או המדינה שמשטרה הוא משטר צדק. אנו מבקשים שהמדינה תתייחס באופן צדק לאזרחיה תוך שהיא מטילה עליהם מטלות וחובות מחד, ומחלקת טובות הנאה מאידך. השאלה הנדונה היא **האם רשויות השלטון מחלקות את הטובין שבידן באורח צדק**.

מעשה החלוקה וחלוקה בפועל

השאלה האם בחברה שורר צדק מתייחסת גם להבדלים בכמות הטובין שבידי בני החברה השונים, או בין שכבות חברתיות שונות, ולא בהכרח לחלוקת הטובין ע"י הרשויות. ההבדלים הללו הם תוצאה בפועל של תהליכים חברתיים מורכבים יותר.

בין שני המובנים של חלוקה צודקת – התוצאה הטבעית והתערבות המדינה – קיים קשר הדוק; מי שטוען שאין זה צודק כי לחלק מבני אותה חברה יהיו יותר טובין ולחלק פחות, סבור כי יש לשנות את דפוסי הארגון הכלכלי-חברתי, והרשות המדינית היא האמונה על ביצוע השינוי. דיוננו נסב על השאלה מהו צדק חברתי חלוקתי כביטוי למשטר צודק, המעוצב באמצעות עקרונות יסוד המנחים חקיקה של חוקים. השאלה העומדת לפנינו היא **אלו כללים הקובעים את מעשי חלוקת הטובין ע"י השלטונות, נחוצים כדי שחלוקת הטובין בפועל בין בני החברה תהיה צודקת.**

צדק צורני

העיקרון האריסטוטלי

אריסטו הציע עיקרון המכונה **העיקרון הצורני של צדק חלוקתי**, שם הוא מדבר על דפוס צורני (ולא תוכני) של חלוקה.

עיקרון הצדק שלו נגזר מעיקרון מידת האמצע הקובעת כי **החלוקה הצודקת חייבת להיות לפי מידת האמצע ומכאן שהיא חייבת לקיים שוויון**. החלוקה הצודקת מתבססת על יחס של שוויון בין שני דברים, אך לא בהכרח שווה במובן זה שהמנות המחולקות הן שוות. אריסטו איננו דוגל בהקשה שכל בני האדם שווים.

לפי אריסטו בעיית החלוקה הצודקת עולה בשאלות של חלוקת כבוד, או כסף או שאר דברים והיא נפתרת באופן הבא;

יסוד הצדק בחלוקות למיניהן אינו אלא התאמת חלקו של המקבל לזכות מסוימת שמצויה בידו

כך מנסח אריסטו את עיקרון היסוד של הצדק הצורני החלוקתי שם הוא מדבר מחד על חלקו של המקבל, ומאידך על זכותו וקובע כי **החלק צריך להיות מותאם לזכות**. זכות, היא תכונה של אדם, מעשהו, או משהו אחר הקשור בו, שהודות לו הוא זכאי לחלק מסוים. את הזכות שעליה מתבססים בחלוקה אנו מכנים **בסיס החלוקה**, ואת הטובין שאותם מחלקים אנו מכנים **מושאי החלוקה**.

צורניות

כאמור, עיקרון הצדק האריסטוטלי הוא צורני לחלוטין, הוא לא קובע דבר על טיבם של מושאי החלוקה וטיבו של בסיס החלוקה, שעל יסודו נקבע היחס בין החלקים בחלוקה.

אחת הביקורות על צורניות העיקרון היא **הביקורת התוכנית** שקובעת: **לכל אחד לפי תרומתו לחברה**. אלא שבפועל יש קושי רב בקביעה זו, המתבטא בשתי נקודות עיקריות; ראשית, התרומה לחברה איננה תלויה אך ורק במאמץ האישי וברצון הטוב של האדם וישנם משתנים רבים כגון כישורו, הכשרתו וגורמים נוספים שאינם תלויים באדם עצמו. שנית, קשה למצוא עקרונות מנחים לביצוע מדידת תרומתו היחסית של כל פרט לחברה.

רציונאליות

הנוסח הבא מבטא בצורה מפורשת את היסוד הרציונאלי, ההגיוני-תבוני, של עיקרון הצדק הצורני. רציונאליות במקרה זה, פירושה התייחסות שווה לדברים שווים. וכדי להצדיק יחס בלתי-שווה יש לנמקו, דהיינו – להצביע על שוני כלשהו הגורר יחס כזה.

התייחס באותו אופן לאנשים הדומים זה לזה בהיבטים הרלוונטיים, ובאופן שונה לאנשים השונים זה מזה בהיבטים הרלוונטיים

הציווי המוחלט אומר, שאין להוציא את עצמנו מהכלל ולראות עצמנו שונים מכל אחד אחר אילו היה במקומו. ובמידה בה **בני אדם נמצאים בסיטואציה דומה עליהם לנהוג בצורה דומה**. פירושו של דבר, שעלינו להעריך באופן שווה מעשים דומים ובאופן שונה מעשים שונים.

לגיטימיות החלוקה – מדוע לחלק?

הצעתו של אריסטו להשתמש בעיקרון הצדק שלו כאשר מחלקים טובין לאזרחים, כלל איננו מעלה על הדעת האם יש צורך להצדיק את עצם החלוקה עצמה. ונשאלת השאלה מה יכול להיות המקור למושאי החלוקה של המדינה.

המדינה גובה כספים על מנת לחלקם, כאשר בסופו של דבר חלוקת הטובין היא **חלוקה מחדש של הטובין**. שאלת הלגיטימיות לחלוקה בוחנת **האם המדינה רשאית לקחת טובין מכל האזרחים, או מחלקם, כדי לחלקם מחדש**.

ישנם כמה עקרונות של צדק תוכני, ואף שכל אחד מהם מציין בסיס חלוקה אחר, כולם מניחים מראש את עצם הלגיטימיות של החלוקה. ולמעשה כל תפקידים הוא רק לומר כיצד יש לבצע את החלוקה עצמה (לכל אחד לפי צרכיו – לקחת מאלו שיש בידם די והותר כדי לספק צורכיהם של אלו החסרים, לכל אחד לפי ערכו המוסרי, לכל אחד לפי הישגיו או הצטיינותו, לכל אחד לפי תרומתו לחברה, לכל אחד לפי המאמץ שלו – ליטול מן העצלים ולחלק לחרוצים). אלא שלפני שאנו מכריעים באיזה עיקרון צדק חלוקתי-תוכני יש לבחור, מן הדין **להצדיק את עצם מעשה החלוקה**. ומי שטוען שלחלוקה מחדש של טובין בידי המדינה אין כל הצדקה, סבור שהחלוקה הקיימת בפועל, בלי התערבות המדינה היא החלוקה הצודקת. כאשר מדבר אריסטו על חלוקה כוונתו לאקט החלוקה עצמו – בידועין ובכוונה. בעוד שהחלוקה הטבעית, במובן בו איננה פרי התערבות מתוכננת של הרשות, היא חלוקת ההכנסה או הרכוש המהווה פרי תהליכים חברתיים וכלכליים ממושכים ולא דווקא מצב שמישהו רצה בו ומתכוון להשיגו. ובעודו מדבר על חלוקה צודקת של רכוש או הכנסות הרי שעולות שתי שאלות; האם אופן התחלקות הטובין בפועל הוא צודק? אם התשובה לשאלה זו היא חיובית, הרי שהיא שוללת מלכתחילה את לגיטימיות מעשה החלוקה. ואם התשובה לשאלה 1 היא שלילית, הרי שעולה השאלה של כיצד יש לחלק מחדש את הטובין, כך שתתקבל חלוקה צודקת? (חלוקה מחדש).

רולס ונוזיק על צדק צורני

תפקיד עקרונות הצדק

התיאוריה של רולס

רולס טוען שכדי להבין את בעיית הצדק החלוקתי יש להבין מדוע אנו זקוקים לעקרונות של צדק חלוקתי.

רולס מניח כי החברה היא קבוצת אנשים שעומדת ברשות עצמה, ובמסגרת יחסיה ההדדיים היא מכירה בכללי התנהגות מחייבים ובמרבית המקרים אף נוהגת לפיהם. אותם כללים מאפיינים מערכת המושתתת על שיתוף פעולה שתכליתה לקדם את רווחת החברה כולה. עם זאת, ולמרות שיתוף הפעולה האופייני למערכת זו, ישנה התנגשות של אינטרסים שאופיינית אף היא לחברה. התנגשות האינטרסים באה לידי ביטוי בכך שהפרטים בחברה אינם אדישים לצורת החלוקה של טובות ההנאה שהושגו במשותף, שכן באופן טבעי כל אחד מהם יעדיף חלק גדול יותר.

עקרונות הצדק החברתי, הם חלק מאותה מערכת עקרונות המסייעת לנו לבחור בין ההסדרים החברתיים הקובעים חלוקה זו של טובות הנאה. עקרונות הצדק החברתי מתווים למעשה דרך לקביעת הזכויות והחובות במסגרת מוסדות החברה העיקריים ומגדירים את אופן החלוקה הראוי של טובות ההנאה והמטלות הנובעות משיתוף פעולה חברתי. לפי רולס;

בתנאי שיתוף פעולה – ישנן תביעות צודקות

הביקורת של נוזיק על התיאוריה של רולס

נוזיק תוהה על טענתו של רולס הגורסת כי דווקא שיתוף הפעולה החברתי הוא היוצר את בעיית הצדק החלוקתי.

אם נניח, כי היעדר שיתוף פעולה חברתי איננו מעורר שאלות בדבר צדק חלוקתי, נשאלת השאלה בשל אילו עובדות המתקיימות במצבים של שיתוף פעולה חברתי מתעוררות שאלות בדבר צדק חלוקתי. למעשה, במצב של היעדר שיתוף פעולה ניתן לומר כי לכל פרט מגיע מה שהוא משיג במאמציו העצמיים ובלי עזרת האחרים ואין הוא יכול לטעון כי בשם הצדק עליו לקבל מאת האחרים מעט יותר, ואין זה הוגן שיקבל פחות, שיסבול ממחסור או אף יגווע ברעב.. כלומר, איש איננו זכאי לבוא בתביעות בשם הצדק על רכוש זה. במצב כזה ברור לחלוטין מי זכאי למה, ולכן אין צורך בתיאוריה של צדק. מנקודת ראות זו, דווקא שיתוף הפעולה יוצר אי בהירות באשר לשאה מי זכאי למה. לפי נוזיק;

בהיעדר שיתוף פעולה – אין תביעות צודקות

פירוש הדבר שכל אחד זכאי אך ורק למה שהוא עצמו מייצר. כל אחד יכול לתבוע בשם הצדק שיספקו את צרכיו היסודיים או שיפצו אותו על היעדר כישרונות טבעיים, מחסור באוצרות טבע שלא נפלו בחלקו, וכיו"ב – אלא שלתביעות אלו אין הצדקה. מכאן אפשר להסיק, כי אם בהיעדר שיתוף פעולה כל אחד זכאי בצדק למה שיש לו בפועל, כתוצאה מעמלו וממזלו, הרי במצב של שיתוף פעולה כל אחד זכאי בצדק לקבל חלק יחסי לתרומתו למאגר

הכולל. כלומר, במצב של שיתוף פעולה כולם תורמים למאגר הטובין הכולל והבעיה היא **כיצד לחלקו מחדש**. עיקרון הצדק התוכני המתאים לכאן הוא – **התמורה לפי התרומה**. ולכן, טוען נזיק, **בעיית הצדק החלוקתי היא בעיה טכנית – כלכלית, ואיננה מהווה שאלה פילוסופית**.

צדק נוהלי – התיאוריה של רולס

נוסחתו של **אריסטו** מתייחסת לשני נושאים; **בסיסי החלוקה ומושא החלוקה**. בה הוא מדבר, כאמור, על **חלוקה לפי קריטריונים**, אך **לא דן בשאלה כיצד מחלקים**, באילו הליכים, פרוצדורות ודרכים יש לנקוט לצורך ביצוע החלוקה עצמה. על פי נוסחתו של אריסטו, ניתן לנסח עקרונות צדק תוכניים הקובעים **מה צריך להיות טיבה של תוצאת פעולת החלוקה ומתעלמים לגמרי מדרך ביצוע החלוקה עצמה**.

רולס סבור כי אסור להתמקד אך ורק בתוצאות החלוקה ויש לתת את הדעת גם להליכי החלוקה. הוא מבקש **לבחון את היחסים בין נוהלי החלוקה ובין תוצאות החלוקה** ותוך כך מבחין בשלושה סוגים של הליכי חלוקה צודקים;

1. **צדק נוהלי שלם** – צדק מעין זה מתקיים כאשר **קיימת מטרה מוגדרת** אליה שואפים, **בלא תלות בנהלים** של עריכת החלוקה. ובנוסף למטרה, **קיימים נהלים יעילים להשגת המצב הסופי**.

לדוגמא; חלוקה של עוגה – המטרה המוגדרת היא לחלקה שווה בשווה (חלוקה צודקת). כדי להבטיח מצב סופי זה יש לקיים את הנהל למינוי מחלק שייטול אחרון את חלקו (תחת ההנחה שכל מי שייטול חלק יבחר את החלק הגדול ביותר, ואם יהיה חלק קטן הרי שהוא יישאר למחלק עצמו. ובעוד שגם הוא מעוניין בחלק גדול, הוא ידאג לפרוס את העוגה לחלקים שווים, כדי לשרת גם את רצונו).

2. **צדק נוהלי בלתי-שלם** – צדק מעין זה מתקיים כאשר **קיימת מטרה מוגדרת** אליה שואפים, **בלא תלות בנהלים** של עריכת החלוקה. הנהלים הקיימים בנוסף למטרה, **מובילים לרוב להשגת התוצאה הצודקת**, אך אין הם מבטיחים אותה תמיד. לדוגמא; מטרתו של דיון בביהמ"ש היא שהאשם ייענש והחף מפשע יצא זכאי. הנהלים הקיימים להשגת המטרה, מהווים הדרכים השונות בעזרתן חורצים השופטים את הדין, והם ברוב המקרים מבטיחים את התוצאה הצודקת, אך לא בכלם.

3. **צדק נוהלי טהור** – צדק מעין זה מתקיים כאשר **אין שום קריטריון** לתוצאה צודקת של חלוקה, **שאיננו תלוי בהליכי החלוקה עצמם**. בנוסף, **קיימים נהלים צודקים והם הערובה היחידה לכך שתוצאת החלוקה תהיה צודקת**. לדוגמא; הגרלת מפעל הפיס, היא צודקת אם אין שום זיוף או שחיתות. הזוכה בפרס זכה בו בצדק, ולכן אין לאף אחד מהמפסידים זכות להתלונן שנעשה לו עוול בכך שאחר זכה ולא הוא.

הביקורת של רולס על אריסטו

מדבריו של רולס משתמעת הביקורת על כך שנוסחתו של אריסטו איננה שימושית מפני **שהיא מתעלמת לגמרי מנהלים ומתרכזת רק בתוצאות החלוקה**. הנוסחה האריסטוטלית מניחה **שכל צדק הוא צדק נוהלי שלם**, בעוד שעל פי רולס צדק מסוג זה הוא נדיר ביותר. במרבית המקרים כאשר נרצה לחלק נזקק ל**צדק נוהלי בלתי שלם** מה שמביא אותנו לשאלה – כיצד ניתן להגיע לנהלים המונעים עיוותים במידה רבה ככל האפשר.

צדק היסטורי – התיאוריה של נזיק

נזיק מותח ביקורת חריפה על התפישה האריסטוטלית בעוד שהוא סבור **שרק ההליכים חשובים**. טוען נזיק, כי **רק תהליך היסטורי יכול להיות צודק אם הוא מתנהל לפי הליכים מסוימים**.

הביקורת של נזיק על אריסטו

את העקרונות התוכניים המתקבלים מנוסחתו של אריסטו הוא מכנה בשם "**עקרונות דפוסים המצביעים על תוצאה**", וכנגד כל עיקרון דפוס זה הוא מציג את טיעונו. טיעונו הראשון מדגיש את ערך החירות והשני מסתמך על הציווי המוחלט השני של קאנט;

1. עקרונות החלוקה הדפוסים נוגדים את מושג החירות

כדי לשמר דפוס חלוקה יש צורך להתערב ללא הרף ולעצור את הבריות מלהעביר נכסים על פי רצונם, או להתערב ולקחת ממישהו דבר זה או אחר, שאחר בחר מסיבה כלשהי לתת לו.

החירות חשובה לנזיק לא רק יותר מהשוויון אלא גם יותר מכל עיקרון של צדק הקובע דפוס של חלוקת טובין. רולס סבור, כי כל אימת שבני האדם ישתמשו בחירותם כדי ליצור דפוס חלוקה, הרי שהם מגבילים את החירות עצמה ובסופו של עניין **החירות תנצח ותביא לידי ביטול דפוס החלוקה** שבני האדם הציבו בפני עצמם. שום דפוס איננו יכול להישמר בלא התערבות מתמדת בחיי הפרט, כאשר את אותה **התערבות דוחה נזיק מכל וכל**.

טוען נזיק, כי לבני האדם **אסור לוותר** בשום מקרה **על חירותם** מתוך סגירה לעיקרון חלוקה דפוס כלשהו.

2. עקרונות החלוקה הדפוסים נוגדים את הציווי המוחלט השני של קאנט

כל עיקרון צדק דפוס **מסתמך** על ההנחה כי **חלוקה היא חלוקה מחדש**. אותה חלוקה מחדש נעשית באמצעות מיסוי, בעוד שלדעת נזיק, הציווי המוחלט השני של קאנט אוסר מיסוי.

הרעיון שהאדם הוא תכלית לעצמה מפורש ע"י נזיק באמרה **שכל פרט הוא יצור שאסור בשום פנים לפגוע בו**. וכאשר מקריב אדם את טובתו הנוכחית למען טובתו העתידית, הוא איננו פוגע בכבודו העצמי שכן הוא **משרת את עצמו**. אלא ש**חברה היא איננה ישות בעלת קיום משלה**, אלא מהווה אוסף של פרטים, ומשום כך **טובת הכלל איננה קיימת בזכות עצמה**, כמשהו שראוי להקריב בשבילו את טובתו האישית

של מישהו. ולפיכך, **לפגוע בטובתו של הפרט למען טובת הכלל**, פירושו של דבר הוא לעשות מן האדם אמצעי או מכשיר למען משהו שאינו קיים בזכות עצמו (החברה). עוד טוען נוזיק לעניין זה, כי מיסים המוטלים על שכר עבודה – כמוהם כעבודת כפייה. כך למעשה כאילו כפינו על מישהו לעבוד X שעות למען זולתו.

אותם עקרונות דפוסים של צדק חלוקתי, כאשר הם שזורים בתוך המבנה החוקתי של החברה, מעניקים לכל אדם את הזכות לתבוע פעילויות מוצרים של זולתו, ללא תלות בשאלה האם האחרים מקיימים עמו קשרים מיוחדים. ועל כן, עקרונות אלו כוללים **ניצול פעולותיהם של בני האדם**, בין אם נעשה הדבר באמצעות מיסוי על שכר, מיסוי על שכר מעל לסכום מסוים, או אף החרמה של רווח.

נוזיק טוען, כי אם מטילים מס על הכנסתו של אדם, ככל שזו עולה על רמה מסוימת, הרי שכופים עליו לעבוד למען זולתו ואם כך הרי **שפוגעים בחירותו ובכבודו**. אלא שמטרתו של מיסוי כזה, עשויה להיות סיפוק צורכי היסוד של אלו שאין להם הכנסה מספיק לכך. ואז נשאלת השאלה **את כבודו של מי מחללים?** האם את כבודו של זה שאוכפים עליו עבודת כפייה למען הזולת, או כבודו של זה שמניחים לו להתקיים כ"תת-אדם". נראה שנוזיק טוען, כי להניח למישהו לחיות כפי שהוא חי, אין פירושו לעשות לו משהו – **חילול כבוד יכול להיעשות רק ע"י מעשה ולא ע"י מחדל**.

נוזיק סבור כי כל אותם עקרונות הצדק הדפוסים שמציג אריסטו, מעלים את השאלה **האם הפעולות הנחוצות להגשמת הדפוס הנבחן אינן מפרות כשלעצמן מגבלות מוסריות**. שני הטענות שמציג נוזיק, מתבססים האחד על עיקרון החירות והאחר על עיקרון האדם כתכלית. קבלת טעונו של נוזיק משמעותה דחייה על הסף של עיקרון הצדק הצורני האריסטוטלי.

נוזיק מבקר את **הרעיון שניתן לנסח דפוס מסוים של חלוקה הקובע מהי מנתו של כל אדם**. השלטת דפוס כזה **פוגעת בחירות ומחייבת מיסוי**, והוא כשלעצמו מהווה **פגיעה באדם כתכלית**.

התיאוריה של נוזיק – מכל אחד, אם ברצונו לתת ולכל אחד, אם רוצים לתת לו במקום העיקרון הצורני האריסטוטלי, מציע נוזיק את **העיקרון הצורני – צדק היסטורי**, משום שהוא מדגיש את התהליכים בפועל, ולא מטרה או מצב סופי מתמיד. טוען נוזיק, כי מה שיש לאדם יש לו בצדק. בין אם קבלו ממהו אחר, ובין שנתנו לו מרצונו החופשי. **הדגש הוא על חירות הנתונה**, או לחילופין – **זכות הנתונה**. על פי נוזיק **לשום אדם אין זכות לקבל דבר**, הזכות הוא **זכות לתת** וממנה נובעת באופן בלעדי זכות הקבלה. החלוקה הצודקת מתקבלת כתוצאה מתהליך שבו בני אדם נותנים טובין לבני אחרים, כל עוד אין הפרה של חירות הנתונה.

נראה כי עיקרון הצדק ההיסטורי שמציע נוזיק, שייך לסוג עקרונות הצדק המכונה ע"י רולס **צדק נוהלי טהור**. נוזיק איננו מציע קריטריון לצדק מחוץ לנוהל עצמו. אין משנה מהי התוצאה המתקבלת, והיא תחשב לצודקת כל עוד הנוהל עצמו תקין.

תורתו של רולס

הרעיון המרכזי

תפקיד התורה היא להציע עקרונות צדק ולהוכיחם. רולס מציג את תורתו כגרסא של **תורת אמנה חברתית** הבאה להסביר מדוע ובאילו תנאים, חייבים הנתינים לציית לשלטון. **עקרונות הצדק**, כפי שמציגם רולס, **מגדירים את המבנה הבסיסי של החברה** או את יסודות המשטר של המדינה.

רולס קובע, כי אנו **מחויבים לציית לחוקים** הנובעים מעקרונות מסוימים, שאילו היינו נמצאים תחת תנאים מסוימים היינו מוכנים לקבלם. רולס מגדיר את **עקרונות הצדק** כעקרונות **שמתקבלים במצב התחלי ומאחורי מסך הבערות**, ע"י בני אדם שהם **רציונאליים**. **המצב ההתחלי הוא מעין אסיפת יסוד בה נכרתת אמנה חברתית**. בעוד שהאסיפה, אותה מציג רולס בתורתו, היא אסיפה דמיונית בתכליתה וטיבם של האנשים החברים באסיפה הוא בניגוד לטבעם של בני האדם ובעל האפיונים הבאים;

- **רציונאליות צרופה** – כפי המוצגת בתורתו של קאנט. רולס סבור כי ללא רציונאליות לא תתקיים מוסריות.
- **ענייניו של כל אחד באינטרסים האישיים שלו** – הם מתעניינים באינטרסים אלו כאשר אין להם שום עניין במה שקורה לזולתם. עם זאת, אנשי המצב ההתחלי אינם מתוארים ע"י רולס כאגואיסטים המונעים בטובת עצמם, אלא כאנשים החסרים רגשות של קנאה או רחמים. כל אחד מהם מתעניין בטובתו האישית ושואף לכך שהחלטות המתקבלות תהיינה לטובתו.
- **בעלי מידע כללי בלבד** – איש מהם אינו יודע באיזו חברה הוא חי, איננו יודע מה מקומו או מעמדו בחברה, איננו מודע לרמת המשכל שלו וכיו"ב. וכאן מתבטאת המשמעות של **מסך הבערות**, כאשר הוא עצמו **חדיר רק לידיעות כלליות ולא לידיעה של פרטים**. ידיעות כלליות משמען תורות, עקרונות, חוקים והכללות מתחומי מדעי החברה השונים, כאשר לאנשי המצב ההתחלי השכלה נרחבת בתחומים אלו.

בבסיסה של התיאוריה עומדת ההנחה **שהצדק נקבע בלא תלות באינטרסים המיוחדים של אדם זה או אחר**. שכן כאשר נמצא אדם במצב ההתחלי, אין לו מושג מה תהיינה התכונות שלו בחיים הממשיים, ולכן הוא **לא ישאף לכך שעקרונות הצדק יהיו גזורים לפי מידתו שלו**. כל אחד מאנשי המצב ההתחלי צריכים לדאוג לכל אחד מבני החברה כאילו היה זה הוא.

מסך הבערות הוא המכשיר העיקרי ההופך את החלטות המצב ההתחלי להוגנות. וההוגנות עצמה מתבטאת בכך שכולם שווים באי-ידיעותיהם על מצבם הממשי. כך, לא תיווצרנה קואליציות סביב אינטרסים משותפים, קנוניות של רוב נגד מיעוט ולא יופעל כל לחץ על האנשים לסטות לכיוון כזה או אחר. הם יחליטו כבני חורין וכשווים. וזהו **הצדק שבהוגנות**.

- רולס מאמין כי ההחלטות המתקבלות במצב ההתחלי תתקבלנה פה-אחד לאמץ את עקרונות הצדק הבאים (בעוד שבעיניו עקרון הצדק הראשון חשוב מהשני);
1. עיקרון החירות השווה והמרבית.
 2. הסדרים בתחום הכלכלי חברתי שהם לטובת אנשי הקבוצה המקופחת ביותר.

מדינה שתנהיג עקרונות צדק אלה תהיה חברה צודקת לכל דבר משום שהם מתקבלים בתנאי הוגנות של המצב ההתחלי ע"י אנשים רציונאליים.

המצב ההתחלי

תפקיד המצב ההתחלי

מטרתו של רולס בתיאור המצב ההתחלי היא להמחיש הקדמות מסוימות. ואילו התנאים המאפיינים את המצב ההתחלי הם הגבלות שמתקבל על הדעת לאכוף אותן על טיעונים למען עקרונות של צדק.

נתונים טבעיים ותנאים חברתיים אינם רלוונטיים לשאלות של צדק

נתונים של אדם על כישוריו או ליקוייו, אינם רלוונטיים לשיקולים מוסריים. תפקיד עקרונות הצדק הוא לדאוג לכך שמנת הטובין של אדם פלוני לא תהיה מושפעת מנתוניו הטבעיים של האדם או ממוצאו החברתי.

אין לגזור עקרונות על פי מידתו של המקרה הבודד

לפי רולס, יש למנוע את האפשרות לגזור עקרונות כך שיתאימו לנסיבות המקרה האישי. אילו ידע מישהו מבני המצב ההתחלי מה יהיה מצבו האישי בעולם הממשי, הוא היה מנסה להשפיע על האסיפה שתקבל עקרונות אלה, כך שיהיו הם לטובתו. אלא שהחלטה כזו איננה צודקת. ולכן, גם על פי הציווי המוחלט הראשון של **קאנט**, יש לנהוג על פי הכלל המעשי והוא היות **החוק כללי**.

ההשקפה על טיבו של הטוב אסור שתהיה לה השפעה על עקרונות הצדק

רולס מציע סובלנות מוחלטת ביחס לתפישת הטוב, וקובע כי במצב ההתחלי, אסור שבני האדם ידעו מהי תפישת הטוב שלהם. שהרי לו ידעו מה טוב בעיניהם ומה אינו, ינסו להשפיע על ההחלטות שתתקבלנה במצב ההתחלי, כך שתשקפנה את העדפותיהם האישיות.

בני האדם במצב ההתחלי הם שווים

בני האדם שווים במובן בו כולם נמצאים **מאחורי מסך הבערות** ואינם יודעים על עצמם ועל האחרים דבר מלבד ידיעות כלליות. משום כך, אף לא אחד מהם נכנס למשא ומתן מעמדה של כוח, וביחסיהם אין מקום ליחסים של רוב ומיעוט המשקפים יחסי-כוחות חברתיים. אסיפת אנשי המצב ההתחלי המתקיימת לפי נהלים הוגנים בתנאים של המצב ההתחלי ומאחורי מסך הבערות, מחייבת החלטות בעלות עקרונות של צדק. ועל כן ניתן לומר כי במצב ההתחלי שורר צדק נוהלי טהור, המחייב שימוש בנוהל צודק והוגן. שימוש המבטיח בהכרח תוצאה

צודקת. ניתן להקביל זאת להימור, כאשר כל אחד מאנשי המצב ההתחלי מהמר על אותו הסדר שיבטיח לו במצב הממשי הגנה על מירב האינטרסים שלו. ומדוע מהמר? משום שאף אחד מהם איננו יודע מה יהיה גורלו במצב הממשי, ועל כן הוא מבקש לאמץ עקרונות צדק שיעזרו לו להשיג מנת טובין גדולה ככל האפשר, ללא קשר למצבו העתידי.

לפיכך, שיקול הדעת של האנשים במצב ההתחלי הוא זהה, ועל כן מגיעים כולם לאותה החלטה. נראה אפוא, כי אין צורך במשא ומתן במובנו הרגיל שכן אין צדדים לדיון. ומכאן שכלל אין צורך באסיפת אנשים ובדיוק, והרי שדי בשיקול דעתו של אדם אחד הנבחר באקראי בכדי לגלות את עקרונות הצדק.

אין מקום לחרטה על החלטות שנתקבלו במצב ההתחלי

הנוהל מבטיח שהתוצאה תהיה צודקת, ולכן לאחר שנעשה בנוהל שימוש לא רשאי שום אדם לטעון לקיפוח או לדרוש עיון מחדש. למעשה, לאחר שעקרונות הצדק נתקבלו במצב ההתחלי, חובה לציית להם בחיים הממשיים.

מגוון העקרונות החלופיים הוא מוגבל

אילו היה מספר בלתי מוגבל של עקרונות או צירופי עקרונות, היה קשה מאוד לפתור את בעיית הבחירה בעקרונות הצדק. ועל כן מציע רולס, כי העקרונות שיוצעו ייבחרו מתוך העקרונות עליהם מושתתות תורת המוסר והמדינה.

רציונאליות האנשים במצב ההתחלי

לאנשים רציונאליים תוכניות חיים ארוכות טווח

אדם המתנהג בכל יום כאילו היה זה היום היחיד בחייו, נראה בעינינו כאדם בלתי מחושב ועל כן בלתי רציונאלי. וכדי להגשים את אותן תוכניות חיים, זקוקים בני האדם ל**טובין ראשוניים**.

אנשים רציונאליים רוצים בטובין ראשוניים

אותם טובין חברתיים ראשוניים מהווים זכויות וחירויות, הזדמנויות וכוחות, הכנסה ועושר. נראה כי הדרך להגדיר את ציפיותיהם של האנשים היא ע"י סל הטובין החברתיים הראשוניים שיעמוד לרשותם. ולמרות שאינם יודעים את תפישת הטוב שלהם, הם יודעים שהם מעדיפים יותר טובין על פני פחות טובין.

רולס קובע כי האדם זקוק לאמצעים כדי לממש תוכניות חיים, ואין זה משנה מה הן. ואם במצב הממשי יבחר לקיים את חייו כנזיר מסתגף במדבר יהודה, ולשם כך איננו זקוק לטובין ראשוניים, תהיה לו החירות לוותר עליו.

כל אחד מהאנשים במצב ההתחלי, מניחים כי במצב הממשי תהיינה להם תוכניות ארוכות טווח, אך בשל מסך הבערות אין הם יודעים מה תהיה התוכנית. עם זאת, הם יודעים, שתהא התוכנית אשר תהא, הם יהיו זקוקים לטובין ראשוניים, ומשום שאינם יודעים באיזו תוכנית חיים יבחרו הם פועלים תחת ההנחה כאילו תוכנית חייהם תהיה היקרה ביותר ולשם כך הם זקוקים למנה הגדולה ביותר של טובין ראשוני.

אנשים רציונאליים משתמשים בתורת קבלת ההחלטות

החלטתם של האנשים במצב ההתחלי צריכה להיות רציונאלית. רולס משלב בתורתו יסודות מתורות קבלת החלטות במובן בו הוא סבור שקבלת ההחלטות הרציונאלית, נעשית משיקולים וכללים הלקוחים מתיאוריות אלו.

שיקול דעתם של האנשים במצב ההתחלי

הטיעון לטובת אי-השוויון

נראה כי לא תוכל להתקבל החלטה פה-אחד, אלא אם תהא זו החלטה על חלוקה שווה של טובין, שכן איש לא יסכים שחלקו של האחר יהיה גדול יותר.

בעיית החלוקה הצודקת של הטובין באה במקביל לבעיית ייצורם של הטובין. רולס מניח, כי בני האדם מאורגנים בחברות לצורך ייצור משותף, ואם ניתנים להם תמריצים הרי שהם יגדילו מאמציהם, וכך תגדל העוגה כולה המועמדת לחלוקה. ובמקרה כזה, ניתן לחלק יותר גם למי שהיה מקבל, במצב של שוויון, מנה קטנה יותר.

פעמים רבות, כדאי לאדם להעדיף אי שוויון כלשהו, כאשר זה גורם לו להגדיל את מנתו שלו, ועל אף שמנת חברו תיוותר גדולה משלו. רולס מסתפק ואומר כי אם חלוקה בלתי שווה של העוגה מביאה להגדלתה של העוגה, הרי שאפשר לתת חלק גדול יותר גם למי שמקבלים מנה קטנה יותר. ואם כך הדבר, כי אז חלוקה בלתי שווה כזו כדאית יותר מנקודת הראות של אנשי המצב ההתחלי.

אם לשלב לעניין זה את רגש הקנאה, הרי שכאשר משווה אדם את חלקו לחלקו של אדם אחר, וימצא שחלקו של האחר גדול מחלקו שלו, הרי שהוא יקנא, יתמרמר ויצר על כך. אלא שבפועל הברירה היא; או להצר על כך שחלקו של אדם הוא קטן משל חברו, או לנקוט בחוסר אכפתיות לגבי חלקו, ובלבד שלא יהיה קטן מחלקו של האחר.

כיצד מתקבלת החלטה במצב ההתחלי

כלל המקסימין

הכלל המוצע ע"י רולס לחלוקה של הטובין בראשוניים במצב הממשי הוא **כלל המקסימין** – **מקסימיזציה של המינימום, פעולה להשגת המינימום הגבוה ביותר.**

כלל המקסימין קובע, כי יש לנקוט בפעולה שתוצאתה הגרועה ביותר עדיפה על תוצאותיה הגרועות ביותר של כל אחת מן הפעולות החלופות.
כלל המקסימין הוא בחירת הרע במיעוט.

הכלל ממליץ להימנע מהחלטות שיש בהן סיכון רב וכאלו העלולות להביא לאסון. כך, לפי כלל זה, אדם יצא מביתו עם מעיל כל אימת שקיים סיכוי כלשהו לגשם, וגם אם יהיה זה סיכוי קלוש. הרע במיעוטו עשוי להיות מנת טובין משביעת רצון שלא כדאי להסתכן ולוותר עליה למען אפשרות של מנת טובין גדולה יותר.

כלל המקסימום

הכלל הנוסף המוצע ע"י ברי, הוא **כלל המקסימום – מקסימיזציה של המקסימום, פעולה להשגת המקסימום הגבוה ביותר.**

כלל המקסימום קובע, כי יש לבחור בפעולה שתוצאתה הטובה ביותר עדיפה על תוצאותיה הטובות ביותר של כל אחת משאר הפעולות החלופות.

לפי כלל זה, אדם יצא מביתו ללא מעיל. שכן התוצאה הטובה ביותר של דרך פעולה זו עדיפה על התוצאה הטובה ביותר של דרך פעולה אחרת והיא יציאה עם מעיל. כאשר המקרה של יום שמש הוא המקרה הטוב ביותר.

הבחירה בין שני כללים אלו, תלויה לדברי ברי באופיו של מקבל החלטה. אדם שהוא בעל אופי פסימי, זהיר ושמרן ינקוט בכלל המקסימין, בעוד שאדם בעל אופי אופטימי, נועז ונוטה להסתכן ינקוט בכלל המקסימום.

שני כללים אלו ישימים רק כאשר אין דרך לאמוד את סיכויי ההסתברות של האפשרויות הנתונים. שכן אם מצוי אמדן הסיכויים, הרי שהסיכוי לאפשרות אחת גבוה מהסיכוי לשנייה, ועל כן ננקט באפשרות זו ללא יישום הכלל.

חולס טוען שאנשי המצב ההתחלי יהיו רציונאליים אם ינקטו בכלל המקסימין משום הסיבות הבאות;

1. החלטה בתנאי אי ודאות – לאנשים במצב ההתחלי אין מושג מה יעלה בגורלם במצב הממשי, לפיכך אין הם יכולים להתחשב בסיכויים כלשהם כדי לבחור.
2. הבטחה של מינימום משביע רצון של טובין אנושיים.
3. הימנעות מבחירה באלטרנטיבות הרות-אסון.

אופיים של עקרונות הצדק המוכתבים ע"י כלל המקסימין הוא כלהלן;

1. כלליים – אמורים לקבוע תכונות יסוד של משטר וחברה.
2. מתאימים לכלל המקסימין – הקובע שיש לבחור במדיניות שהתוצאה הגרועה ביותר שלה עולה על התוצאות הגרועות ביותר של כל מדיניות חלופה.
3. אינם צריכים להיות בהכרח להיות שוויוניים.
4. צריכים להיות מנוסחים במונחי טובין ראשוניים בלבד.

עקרונות הצדק של רולס

עקרון החירות

לכל אדם זכות שווה למכלול נרחב ביותר של חירויות יסוד; אסור שזכות כלשהי תתנגש בזכות דומה של הזולת.

עקרון החירות דן במכלול של חירויות יסוד; החירות המדינית, חירות הדיבור וההתכנסות, חופש המצפון, המחשבה והדת, הזכות לרכוש פרטי, חירות מפני ענישה שרירותית, וחירויות אישיות כגון החירות המינית.

ההגבלות על החירויות צריכות להיות מוטלות באורח הדדי ושווה ומן ההכרח הוא להגביל את החירות האישית ככל שזו פוגעת בחירותו של הזולת.

בחירתם של האנשים במצב ההתחלי בעיקרון של חירות מרבית משקפת את גישת המקסימין, שכן איש מאנשי המצב ההתחלי לא יכול לדעת אם בתנאים של היעדר חירות הוא יהיה הפוגע והמגביל או הנפגע ומוגבל בחירותיו.

עקרון החלוקה הצודקת של טובין כלכליים-חברתיים

עיקרון זה מחולק לשני עקרונות משנה; עקרון ההפרשיות ועיקרון ההזדמנות השווה.

אי-שוויון בתחום חברתי והכלכלי יוסדר באופן כזה שהוא לטובתם המרבית של המקופחים ביותר [עיקרון ההפרשיות] והוא יוצמד למשרות ולתפקידים הפתוחים בפני כולם בתנאים של שוויון הזדמנויות הוגן [עיקרון ההזדמנות השווה].

■ עיקרון ההזדמנות השווה

- עיקרון ההזדמנות השווה **אוסר פרוטקציה**, וקובע כי על המדינה לפתח מערכת חינוך, שבה ימצא כל אחד אפיק מתאים לפיתוח כישורונותיו בלא תלות במגבלותיו הכלכליות או במעמדו החברתי.
- עיקרון זה עוסק ב**שוויון**, אך לא בהכרח קובע תוצאה שווה. תוצאתו של עיקרון זה היא **אי-שוויון כלכלי-חברתי**, שהרי במשרות השונות קשורות מידות שונות של עצמה שלטונית וכן מנות שנות של גמול בצורת טובין כלכליים.
- עיקרון ההזדמנות השווה מבטא צדק נוהלי טהור, שכן הוא קובע מהם ההליכים לקבלת אנשים למשרות והם מתן הזדמנות שווה בנסיבות בהן ניתן חינוך נרחב לכל. עצם הפעלת עיקרון שהוא צודקת מאפשר תוצאות צודקות.

■ עיקרון ההפרשיות

- עיקרון זה קובע, כי **אי שוויון כלכלי חייב להיות לטובת אלה שמצבם הכלכלי הוא הגרוע ביותר**. כלומר, אם החלוקה הלא שוויונית משפרת את מצבן של השכבות הנמוכות, לעומת מצבן במקרה של חלוקה שוויונית, הרי שהיא נחשבת לצודקת.
- לפי עיקרון זה יש לבחור בסדר חברתי-כלכלי, שבו בהיעדר שוויון, מצבן של השכבות הנמוכות בחברה יהיה הטוב ביותר האפשרי תחת התנאים הנתונים.

ומכיוון שאנשי המצב ההתחלי אינם יודעים מה יהיה מעמדם במצב הממשי, הם **מכינים את עצמם לגרוע מכל לפי כלל המקסימין**.

- עיקרון זה **מחייב היעדר רגש של קנאה אצל בני האדם**. במצב של קנאה, יעדיף אדם שמנת זולתו תהיה קטנה יותר אפילו אם הקטנת מנתו משמעה הקטנת מנתו של עצמו. במקרה כזה, יעדיף המקנה חלוקה שווה על פני חלוקה בלתי שווה ללא נקיטה בעיקרון הפרשיות.

אין לשנות את עקרונות הצדק לאחר שנתקבלו

במצב הממשי מקנאים בני האדם זה בזה, ואם כך הדבר הרי שהם יבקשו לשנות את עקרונות הצדק לרעת עצמם. נוסף על כך, כאשר מסך הבערות במצב הממשי מוסר, עשויים אלו ששפר עליהם חלקם במצב הממשי להתחרט על קבלת עיקרון הפרשיות ולבקש לבטלו.

חירות קודמת לשאר הטובין

אנשים במצב הממשי אינם נוטים לוותר על חירויות לטובת הנאות חומריות. אלא, שאם התנאים החומריים הם קשים ביותר, רשאים בני האדם לוותר על חירות לטובת רווחה חומרית. כלומר, כדי לטפח חירויות יסוד, על החברה להגיע לרמת ציוויליזציה מסוימת.

ביקורת תורת התועלתיות על תורת הצדק של רולס

▪ עיקרון החירות

- לפי רולס, החירות היא בעלת ערך אם היא מקדמת את האושר הכללי.
- לפי התועלתנים, החירות אמנם כפופה לאושר הכללי, אך היא מרבה את אושר הכלל. טיעונו של מיל קובע כי החירות מועילה. התועלתן מקבל את העיקרון אך לא נותן לו עדיפות על פני שאר העקרונות.
- רולס טוען כי השאלה האם היא מועילה או אינה, איננה מעניינת אותן, ונקודת המוצא שלו היא כנקודת מוצאו של קאנט – כל אדם הוא תכלית לעצמה ולכן חירותו של כל אדם היא ערך מקודש.

▪ עיקרון ההזדמנות השווה

- התועלתן היה מקבל עיקרון זה מטעמים תועלתניים גרידא – "האדם המתאים במקום המתאים".
- חברה בה בני אדם ממלאים תפקידים לפי כישוריהם היא חברה יעילה.

▪ עיקרון הפרשיות

- התועלתן היה דוחה עיקרון זה.
- השאלה כיצד יחולק הסכום הכולל של האושר הכלכלי, איננה מעניינת של התועלתן.
- התועלתן יאמץ את טיעונו של רולס שקובע כי אם אי-שוויון (הפרשיות) מעודד את הייצור הכולל יש להעדיפו על פני השוויון.

○ התועלתן ידחה את הרעיון שאי-שוויון זה יישקל מנקודת ראות השכבות החלשות.

הביקורת החריפה ביותר קובעת כי אנשי המצב ההתחלי לא יבחרו בעקרונות הצדק של רולס, אלא בתועלתיות. וכאשר מניח אדם שי שלו סיכויים שווים לתפוס כל אחת מהעמדות בחברה, כדאי לו לבחור בחברה או במשטר שבו המנה הממוצעת של הטובין היא הגדולה ביותר – **תועלתיות ממוצעת**, הקובעת כי האושר הכללי לחלק למספר האנשים בחברה, הוא העיקר. המשטר הרצוי הוא זה המעודד ככל האפשר הגדלת התפוקה של הטובין, אך מונע גידול רב של אוכלוסין.

ביקורתו של נוזיק על תורתו של רולס

נוזיק מתנגד לתפישה המשתקפת מעצם תיאור המצב ההתחלי, בעוד שלדעתו, מנקודת ראות המצב ההתחלי אי אפשר בשום אופן להגיע לעקרונות צדק נכונים.

המצב ההתחלי אינו יכול להוביל לעקרונות צדק נכונים

נוזיק מתאר דוגמא של ציוני בחינה, המחולקים בין קבוצה של סטודנטים. דוגמא זו באה להדגיש את האבסורדיות שבכל ניסיון להציג את בעיית הצדק כבעיה של חלוקת מאגר נתון של טובין (סכום נקודות מסוים), על פי דפוס חלוקה כלשהו, שעל טיבו יש להכריע במשא ומתן. נוזיק קובע, כי גם בחיים להישגים אישיים חשיבות שאיננה מבוטלת, ואין להתעלם מנקודה זו. נוזיק מגיע למסקנה כי **אסור להסתמך על החלטתם של האנשים במצב ההתחלי לצורך ניסוח עקרונות של צדק**. בעיני נוזיק, עצם הרעיון של בניית המצב ההתחלי היפותטי כבסיס לניסוח עקרונות כאלה, הוא מופרך.

צדק ומתנות הטבע

נוזיק טוען, כי הטבע חילק לבני האדם כישרונות באופן בלתי שווה. בעוד שכל אותם נתונים טבעיים אינם מתפתחים אלא אם כן מטפחים אותם. לדעתו, הן פיזור הנתונים הטבעיים והן זמינות התנאים לפיתוחם וניצלם, הם שרירותיים לגמרי. לכן קובע נוזיק, כי בני האדם זכאים לנתונייהם הטבעיים ומשום כך לכל הנובע מהם. ובעוד שנכסיהם של בני האדם נובעים מנתונים טבעיים הרי שבני האדם זכאים לנכסיהם. כל זאת מסתכם לעובדה כי אם בני האדם זכאים לדבר מה, הרי שעל אותו דבר להימצא ברשותם. נוזיק טוען שכך לומר על בני האדם שהם **זכאים לנתונייהם הטבעיים על אף שאין הם בהכרח ראויים להם**. מסקנתו של נוזיק, היא שכאשר **לאדם משהו והוא זכאי לו**, כלומר הוא מחזיק בו כדין, **על אותו דבר להימצא ברשותו ואסור ליטול אותו ממנו**. נוזיק מותח ביקורת על עיקרון ההפרשיות הקובע כיצד מחלקים נכסים, ובעודו עושה כן, הרי שהוא שולל מבני האדם נכסים המגיעים להם בצדק כתוצאה מנתונייהם הטבעיים. התפישה ביסוד עיקרון זה, הקובעת כי הנתונים הטבעיים הם אינם דברים שבני האדם ראויים להם, היא מוטעית ומעצם כך גם תוצאתה הקובעת כי כל תורת צדק צריכה לבטל את התוצאות הנובעות מנתונים טבעיים אלו.

עיקרון ההפרשיות והאדם כתכלית

לפי הציוני המוחלט השני של קאנט אין לראות באדם אחר אמצעי גרידא להשגת מטרות זולתו. כך, אותו מהנדס שמגיע למפעל ומביא לשיפור תפוקותיו, המביאות לשיפור מצבם של שאר הפועלים במפעל (שלולא היה מגיע, ודאי היו מוצאים את עצמם מחוצה לו), אין להתייחס אליו כאל תכלית להשגת מטרות הזולת. אותו מהנדס זכאי לתוצאות, כלומר לשכרו, על מימוש כישרונו.

תורת הזכאות של נזיק

נזיק מציג שלושה עקרונות של צדק היסטורי;

1. **צדק ברכישה מקורית** – רכישה של נכס שלא היה שייך קודם לכן לאיש. אדם המשיג נכס בהתאם לעיקרון זה, זכאי לנכס שהשיג.
2. **צדק בהעברה** – אדם המקבל נכס בהתאם לעיקרון הצדק של העברה מאדם אחר הזכאי לאותו נכס, זכאי לנכס זה המועבר.
3. **צדק מתקן עיוותים** – שום אדם איננו זכאי לנכס אלא אם קיבלו לפי כללים (1) ו-(2).

נזיק סבור שעולם הנוהג לפי שלושת כללים אלו, הוא **עולם שכולו צדק**. נזיק קובע כי חלוקה צודקת תהיה רק אם היא מתקבלת באמצעים לגיטימיים מתוך חלוקה צודקת אחרת. ולכן, זכות הנתינה קובעת באופן בלעדי את זכות הקבלה. עם זאת, מאפשר נזיק שלב התחלי שבו בני האדם משתלטים על טובין שקודם לכן לא היה קניינו של איש והופכים אותו לקניינם הפרטי. את השלב הזה מפרש נזיק, כזכות להפוך רכוש שאיננו שייך לאיש, לרכוש פרטי של אדם מסוים, כאשר היא מוגבלת לכך **שמצבם של האחרים לא יורע בשל כך**. כלומר, אם מצבו של אדם מורע בצורה משמעותית כאשר נמנע ממנו מצרך הכרחי לחייו, לא תהיה לאדם אחר הזכות להפוך רכוש מסוים לרכושו שלו.